

BALTIJOS ŠALIŲ FILOSOFINIO DISKURSO POSIVIETINĖ TRANSFORMACIJA II*

Gintaras Kabelka

Vilniaus universiteto
Filosofijos fakulteto Filosofijos istorijos ir logikos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
El. paštas: kabelkag@gmail.com

Santrauka. Straipsnio antroje dalyje pateikiami, interpretuojami ir palyginami bibliometriniai duomenys apie Baltijos šalių filosofinių diskursų (1955–2011) apimtį, augimo tempą, probleminę ir konceptualinę struktūrą, filosofų bendrijos dydį ir jos pokyčius bei produktyvumą. Diskursų posovietiniai pokyčiai interpretuojami taikant posovietinės transformacijos keturių orientacijų (mimetinės, kontinuacinės, restitucinės ir inovacinės) schemą, kuri naudojama lyginamuosiuose istoriniuose sociologiniuose tyrimuose. Remiantis statistiniais duomenimis formuluojama keletas hipotetinių teiginių apie šių šalių filosofinių diskursų konsolidacijos, augimo tempų, kalbinės sudėties, posovietinės transformacijos skirtumų priežastis.

Pagrindiniai žodžiai: Lietuva, Latvija, Estija, filosofinis diskursas, posovietinė transformacija, produktyvumas

Sovietinio filosofinio diskurso konsolidacija ir kalbinė sudėtis

Štai kaip filosofijos padėtį Lietuvoje pirmuoju sovietmečio etapu (maždaug iki 1960-ųjų) vaizduoja Romanas Plečkaitis: „SSRS okupacija sunaikino Lietuvos filosofijos tradiciją. Į SSRS lagerius išstremti P. Dovydaitis, L. Karsavinas, V. Sezemanas ir kiti. Marksizmas pirmiausia išvirtinto stalinizmo pavidalu, vėliau – rusišku dogminiu marksistinės filosofijos modeliu, polemizuojančiu su Vakarų marksizmu.

Filosofija (dialektinis ir istorinis materializmas), vėliau dar ateizmas ir komunizmo teorija dėstyti visose aukštosiose mokyklose kaip privalomi dalykai. Filosofijos specialistai Lietuvoje nebuvo rengiami. Žlugus stalinizmui lietuviškai nepramokusius svetimtaučius filosofijos katedrose pakeitė baigusieji sovietinius filosofijos fakultetus ir VU įgijusieji gamtos mokslų, filologijos, psichologijos ir kitas specialybes. VU Filosofijos katedroje buvo filosofijos aspirantūra, teikta filosofijos kandidato ir daktaro moksliniai laipsniai“ (Plečkaitis 2007: 583). Norint patvirtinti ir patikslinti šį teiginį, reikėtų atlikti archyvinių šaltinių tyrimus, tačiau ir iš Lietuvos sovietinio filosofinio diskurso autorių sudėties aišku, jog atvykėliams rusakalbiams čia nepavyko integruotis į akademinę aplinką. Estijoje ir Latvijoje situacija buvo kitokia: pokariu,

* Straipsnis parengtas podoktorantūros stažuotėje (2011–2012 m.), kuri buvo finansuojama pagal Europos Sąjungos struktūrinių fondų Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos Mokslininkų ir kitų tyrėjų mobilumo ir studentų mokslinių darbų skatinimo priemonės (VP1-3.1-ŠMM-01) projektą „Podoktorantūros (post doc) stažuotėių įgyvendinimas Lietuvoje“.

ypač 6-ajame dešimtmetyje, į šias šalis atvykę rusai ir rusakalbiai žydai pasiliko dirbti vietinėse mokslo įstaigose ir ėmė rašyti filosofinius tekstus. Dėl šios priežasties Estijoje ir Latvijoje anksčiau prasidėjo sovietinio filosofinio diskurso konsolidacija ir augimas. Lietuva dėl rusakalbių specialistų eliminavimo jas pavijo tik 9-ojo dešimtmečio pradžioje (žr. 1 lentelę).

Dėl minėtų aplinkybių Lietuvos filosofinis diskursas buvo „nacionalistiškiausias“ (85 proc. tekstų parašyti lietuviškai), o Estijoje ir Latvijoje apie 63 proc. tekstų buvo rusiški (2 lentelė). Tačiau filosofų bendrijos tautinė sudėtis nėra vienintelė rusiškų tekstų gausos priežastis: Latvijos filosofinių tekstų rusų kalba didelę procentinę dalį galima

paaiškinti rusakalbių filosofų gausa, o Estijoje tokių filosofų buvo daug mažiau nei Latvijoje, bet rusiškų tekstų dalis buvo lygiai tokia pati. Šią aplinkybę netinka aiškinti ir politinėmis priežastimis – griežtesne rusinimo politika Estijoje nei Lietuvoje. Mat netgi vėlyvuojų sovietmečiu, kai ši politika nebebuvo griežta visose sovietinėse respublikose, dauguma estų filosofų vis dar rašė rusiškai. Galime daryti prielaidą, jog tai buvo laisvas filosofų pasirinkimas, kurio motyvacija – noras būti suprastiems platesnės akademinės publikos, t. y. tuometinio sąjunginio skaitytojo. Rusų kalba Estijos filosofų vartota kaip tarptautinės mokslinės komunikacijos priemonė, ko beveik nebuvo Lietuvoje: čia tik keletas

1 lentelė. Baltijos šalių sovietinio laikotarpio filosofinio diskurso chronologinis pasiskirstymas (spaudos lankais ir proc. per nurodytą laikotarpį)

Šalis	Iki 1970 m.	1970–1979 m.	1980–1991 m. (Lietuvoje iki 1990 pradžios)	Iš viso per sovietinį laikotarpį
Lietuva	113,1 (10,8 %)	317 (30,2 %)	620,6 (59 %)	1050,7
Latvija	229,7 (20,5 %)	381,9 (34,2 %)	506,1 (45,3 %)	1117,7
Estija	253,1 (29,9 %)	225,8 (26,6 %)	369,1 (43,5 %)	848

2 lentelė. Baltijos šalių filosofinio diskurso kalbinė sudėtis (tekstų dalis procentais)

	Sovietiniu laikotarpiu			Nepriklausomybės laikotarpiu		
	Estija	Latvija	Lietuva	Estija	Latvija	Lietuva
Nacionaline kalba	36	35	85	50	81	94
Rusų kalba	62	64	14	13	6,5	0,5
Anglų kalba	1	0,7	0,5	35,6	12	5
Kitomis kalbomis	1	0,3	0,5	1,4	0,5	0,5

filosofų (beje, daugiausia jų ne marksistai, o analitiniai filosofai) parašė monografijų ar straipsnių rusiškai, orientuodamiesi į Sovietų Sąjungos auditoriją. Šią hipotezę apie aukštą estų tarptautinio komunikavimo lygį pagrindžia ir tai, kad nepriklausomybės laikotarpiu estai rusų kalbą pakeitė anglų ir dabar daugiau kaip trečdalis visų filosofinių tekstų parašoma angliškai – tokia proporcija nebūdinga nei latviams, nei lietuviams.

Kiekybinio augimo bruožai ir filosofų produktyvumas

Estų sociologas J. Allikas yra atlikęs trijų Baltijos valstybių mokslinių publikacijų žurnaluose, įtrauktuose į Mokslinės informacijos instituto (angl. *ISI*) duomenų bazes, srauto dinamikos pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu (1992–2001 m.) bibliometrinę analizę (Allik 2003). Nors publikacijos šiose duomenų bazėse (*Science Citation Index* – SCI, *Social Sciences Citation Index* – SSCI, *Arts and Humanities Citation Index* – AHCI) neatspindi Baltijos šalių mokslo visų kiekybinių

charakteristikų, tačiau gali padėti suvokti kai kuriuos bendrus mokslo raidos dėsnin-gumus, su kuriais galima palyginti šių šalių filosofinio diskurso raidos bruožus. Taigi, absoliučiaisiais skaičiais 1992–1993 m. Latvijos mokslas buvo produktyviausias iš visų trijų Baltijos šalių. ISI duome-nų bazėse latvių mokslininkai paskelbė 672 straipsnius, po 8 metų, 2000–2001 m., – 739 straipsnius, t. y. tik 10 proc. daugiau nei nagrinėjamo laikotarpio pradžioje. Per tą patį laiką estų ir lietuvių publikacijos išaugo atitinkamai 110 proc. ir 105 proc. Skirtingai nei Latvijos, Estijos ir Lietuvos mokslo produ-ktyvumas augo po 50–60 straipsnių per metus. Šis augimas gamtos ir tiksluosiuose moksluose prasidėjo beveik iš karto po ne-priklausomybės atkūrimo, o socialiniuose ir humanitariniuose moksluose – praėjus 5–6 metams, nuo 1996–1997 m. (Allik 2003: 42–43). Straipsnių, referuojamų ISI duomenų bazėse, skaičius milijonui gyventojų (1999 m.): Estijoje – 404, Latvijoje – 166, Lietuvoje – 136; Europos Sąjungos vidur-kis – 600 (palyginimui: Švedijoje – 1400,

3 lentelė. Baltijos šalių filosofinio diskurso apimtis

	Sovietiniu laikotarpiu			Nepriklausomybės laikotarpiu		
	Estija	Latvija	Lietuva	Estija	Latvija	Lietuva
Straipsnių skaičius	503	498	622	412	500	1596
Straipsnių bendra apimtis, sp. l.	518	496,7	518,7	446	479,9	1654,6
Monografijų skaičius	34	53	43	15	31	83
Monografijų bendra apimtis, sp. l.	330	621	532	256	437	1477
Tekstų bendra apimtis, sp. l.	848	1117,7	1050,7	702	916,9	3131,6

Suomijoje – 1200, Vokietijoje – 600). Taigi, Estija pasiekė 67 proc. ES vidurkio (panašiai kaip Italija, Ispanija, daugiau nei Graikija ir Portugalija), Latvija – 28 proc., Lietuva – 23 proc. Pagal J. Alliko turimus statistinius duomenis, 1999 m. Estijoje buvo 3002, Latvijoje – 2626, Lietuvoje – 7777 mokslininkai (Allik 2003: 44–45).

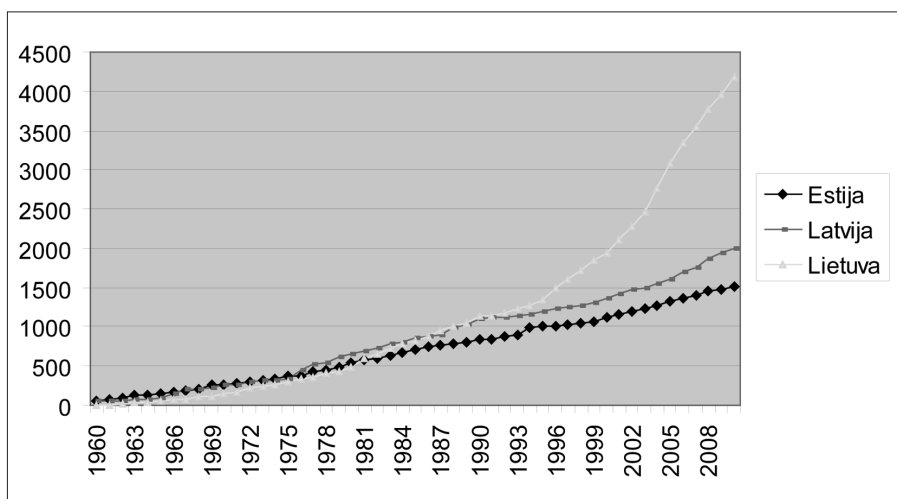
Kaip matyti iš pateiktų duomenų, Latvija nepriklausomybės pradžioje turėjo geriausias pradines sąlygas plėtoti mokslą, tačiau jos mokslo raida sustojo. Estų mokslininkai buvo patys produktyviausi, o lietuviai, turintys didžiausią mokslo bendruomenę, pasižymėjo mažiausiu produktyvumu. Ar Baltijos šalių filosofinių diskursų raidos duomenys atitinka šias bendrąsias tendencijas?

Kaip rodo pateikti bibliometriniai duomenys, tik Lietuvos filosofinis diskursas po nepriklausomybės atgavimo augo eksponentiškai (per šį laikotarpį du kartus padvigubėjo); kitoms Baltijos šalims tai nebūdinga (1 pav.). Antai Estijos filosofai per nepriklausomybės laikotarpį sukūrė tik

83 proc., Latvijos – 82 proc. sovietmečio filosofinių tekstų kiekio, o Lietuvoje šių tekstų apimtis išaugo tris kartus (3 lentelė). Estijoje ir Latvijoje po 1991-ųjų, palyginti su sovietmečiu, drastiškai (maždaug per pusę) sumenko išleistų filosofinių monografijų skaičius, o Lietuvoje jų padvigubėjo.

Kur slypi šio nepriklausomos Lietuvos filosofijos proveržio priežastis? Kas lėmė, jog Lietuvos filosofija po 1990-ųjų nenustojė augusi eksponentiškai, o Estijos ir Latvijos filosofiniai diskursai patyrė sąstingį?

Trijų šalių filosofų produktyvumą ir jo pokyčius geriausiai apibūdina santykinės išraiškos, ypač vieno autoriaus vidutinis produktyvumas per metus, nes šių šalių sovietiniai ir posovietiniai laikotarpiai yra nevienodos trukmės: Estijoje ir Latvijoje filosofinio diskurso sovietinis laikotarpis yra ilgesnis ne tik dėl šių šalių vėlesnės oficialios nepriklausomybės paskelbimo datos (1991 m. rugpjūtį), bet ir dėl ankstesnio jų filosofinių tekstų srauto atsiradimo: ir Latvijoje, ir Estijoje šis srautas (kai pradama fiksuoti nuo keleto iki keliolikos

1 pav. Baltijos šalių filosofinio diskurso (1960–2010) apimties dinamika (spaudos lankais)

tekstų per metus) atsirado apie 1955 m., Lietuvoje – 1960 m. Taigi, Lietuvoje filosofinio diskurso sovietmetis (ne sovietų okupacija apskritai) truko 30 metų, Estijoje ir Latvijoje – 37 metus. Šiek tiek skiriasi ir nepriklausomybės laikų tekstų srauto chronologija: šiame tyrime registruoti 20 metų Estijos ir Latvijos (1992–2011 m.) bei 21 metų Lietuvos (1990–2010 m. imtinai) filosofiniai tekstai.

Sovietmečiu santykinėmis išraiškomis Latvijos filosofai buvo produktyviausi, nuo jų nedaug atsiliko estai, o lietuviai, turėdami

didžiausią filosofų bendruomenę, buvo mažiausiai produktyvūs (4 lentelė). Estams iš visų Baltijos šalių teko daugiausia filosofų 100 tūkst. gyventojų. Duomenys rodo, kad vienintelė Lietuvos filosofų bendruomenė nepriklausomybės laikotarpiu, palyginti su sovietmečiu, išaugo beveik du kartus (bendras gyventojų skaičius sumažėjo apie penktadaliu); Estijoje ir Latvijoje filosofų (filosofinių tekstų autorių) skaičius nepakito. Estų ir latvių vieno autoriaus vidutinis produktyvumas per metus padidėjo apie 1,5 karto, lietuvių – 2,5 karto (4 lentelė).

4 lentelė. Baltijos šalių filosofų bendrijos ir produktyvumo rodikliai¹

	Sovietiniu laikotarpiu			Nepriklausomybės laikotarpiu		
	Estija	Latvija	Lietuva	Estija	Latvija	Lietuva
Filosofinių tekstų autorių skaičius	81	102	138	84	99	241
Filosofų skaičius 100 tūkst. gyventojų	5,2	3,8	3,75	6,3	4,8	8
Produktyvumas sp. l. vienam autoriui (per laikotarpį)	10,5	11	7,6	8,4	9,3	13
Produktyvumas sp. l. vienam autoriui (vid. per metus)	0,284	0,3	0,253	0,42	0,465	0,62
Tekstų spaudos lankais 100 tūkst. gyventojų	54	42	28,6	54	44,3	104
5 proc. produktyviausių autorių tekstų dalis, proc.	38,4	35	30,3	32,3	35	40
10 proc. produktyviausių autorių tekstų dalis, proc.	55	50	48	50,5	54	56,2
20 proc. produktyviausių autorių tekstų dalis, proc.	73,5	67	69	72	72	74,4

¹ Nustatydami filosofų skaičius ir tekstų apimtį proporcijas 100 tūkst. gyventojų, imame abiejų nagrinėjamų laikotarpių pabaigos (1989 ir 2011 metų) šalių gyventojų skaičiaus duomenis (duomenys paimti iš *Visuotinės lietuvių enciklopedijos* ir statistikos

žinybų tinklapiu): laikoma, kad 1989 m. Estijoje buvo 1,566 mln., Latvijoje – 2,666 mln., Lietuvoje – 3,674 mln. gyventojų; 2011 m. duomenimis, Estijoje gyveno 1,34 mln., Latvijoje – 2,07 mln., Lietuvoje – apie 3 mln. žmonių.

Taigi, Lietuvos filosofijai būdingas ir ekstensyvus (tekstų autorių skaičiaus), ir intensyvus (atsiėro autoriaus produktyvumo) augimas, o Latvijos ir Estijos – tik intensyvus (bet gerokai mažesnis nei Lietuvos). Nesiimdami ieškoti atskirų autorių produktyvumo augimo priežasčių, trumpai aptarsime ekstensyvaus augimo nebuvimo priežastis.

Viena iš augimo sustojimo Latvijoje priežasčių galima laikyti didesnę nei kitų Baltijos šalių marksistinės filosofijos dalį (62 proc.) filosofiniame diskurse ir didesnę rusakalbių filosofų skaičių. Po 1991-ųjų tik nedidelė dalis buvusių marksistų persikvalifikavo į „neutralius“ filosofijos specialistus arba ėmėsi plėtoti analitinei filosofijai artimą problematiką. Nemažai žymiausių ir produktyviausių marksistų dėl garbaus amžiaus tiesiog nesulaukė nepriklausomybės laikų. Rusakalbiams filosofams taip pat buvo keblu integruotis į pasikeitusią Latvijos akademinę aplinką – vienų pavardės tiesiog išnyko iš filosofinių leidinių, keletas jų toliau gausiai rašo rusakalbei publikai skirtus tekstus. Kita priežastis – neauganti filosofijos specialistų paklausa. Latvijoje, kitaip nei Lietuvoje (čia šiuo metu beveik kiekvienas universitetas turi filosofijos studijų programą), ir sovietmečiu, ir dabar egzistuoja vienintelė filosofijos studijų programa Latvijos universiteto Istorijos ir filosofijos fakultete.

Estijoje filosofų paklausa taip pat neaugo. Nors nepriklausomybės metais, be Tartu universiteto, filosofijos studijos dar buvo įkurtos ir Talino universitete, tačiau tai filosofams tepriedėjo tik keletą papildomų etatų. Šį menką augimą daug labiau nusvėrė pirmoje straipsnio dalyje E. Loone's minėtas etatų praradimas, kurio priežastis

buvo sovietmečiu privalomų filosofinių (daugiausia marksizmo) disciplinų išbraukimas iš bendrųjų universitetinių dalykų sąrašo. Taip pat nebeliko filosofų grupės, sovietmečiu dirbusios Mokslų akademijos struktūroje. Nors estų filosofai teigia, kad dabar etatų skaičius grįžo į sovietinio laikotarpio lygmenį, tačiau filosofų paklausos augimo nepastebima.

Ankstesniame sraipsnyje (Kabelka 2013: 31) patikrinome Lotkos ir Price'o dėsnį Lietuvos filosofijos atveju. Trumpai priminsime, jog šis dėsnis teigia, kad didžiąją mokslinių tekstų dalį publikuoja produktyviausių autorių mažuma: 1) 5–10 proc. autorių pateikia 35–50 proc. mokslo šakos literatūros pasaulio mastu; 2) 25 proc. literatūros pateikia dar 10–15 proc. mokslininkų; 3) likusius 25 proc. literatūros parašo 75 proc. tos šakos mokslininkų (Voverienė 1999: 26–27; Price 1963: 53). Kaip rodo 4 lentelė, šis dėsnis pasitvirtina ir Estijos bei Latvijos sovietinio ir posovietinio laikotarpio filosofijos atveju.

Filosofinių disciplinų pokyčiai

Duomenys apie Lietuvos filosofines disciplinas pateikti kitame straipsnyje (žr. Kabelka 2013: 23–24). Iš 5–8 lentelių matyti, jog sovietmečiu kiekviena šalis turėjo po discipliną, kuri užėmė išskirtinę padėtį filosofiniame diskurse: Estijoje tai buvo mokslo filosofija (dėl savo problematikos išskirtinumo ir pačių estų filosofų savosios profesinės tapatybės suvokimo laikytina ne tik filosofine disciplina, bet ir atskira filosofijos kryptimi, filosofinių tyrimų tradicija), Lietuvoje – Lietuvos filosofijos istoriografija; abiem joms priklausė apie trečdalis visų filosofinių tekstų. Latvijoje būta keletu

5 lentelē. Latvijas sovietinio laikotarpio (1955–1991) filosofijos dalykinė struktūra

Filosofijos disciplina	Straipsnių bendra apimtis sp. l.	Monografijų skaičius	Monografijų bendra apimtis sp. l.	Tekstų bendra apimtis sp. l.	Disciplinos dalis proc.
Pažinimo teorija	102	12	113	215	19
Mokslo filosofija	67	7	97	164	15
Latvijos filosofijos istorija	50	15	225	275	25
Vakarų filosofijos istorija	84	4	24	108	9
Filosofinė antropologija	36	5	66	102	9
Etika	43	3	23	66	6
Estetika	21	3	42	63	6
Ontologija	13	-	-	13	1
Kalbos filosofija	5	-	-	5	0,4
Kultūros filosofija	8	-	-	8	0,7
Religijos kritika	14	2	20	34	3
Socialinė filosofija	27	1	5	32	3
Istorijos filosofija	17	1	6	23	2
Logika	7	-	-	7	0,6
Kita	3	-	-	3	0,3
Iš viso	497	53	621	1118	100

6 lentelē. Latvijos nepriklausomybės laikotarpio (1992–2011) filosofijos dalykinė struktūra

Filosofijos disciplina	Straipsnių bendra apimtis sp. l.	Monografijų skaičius	Monografijų bendra apimtis sp. l.	Tekstų bendra apimtis sp. l.	Disciplinos dalis proc.
Pažinimo teorija	55	1	38	93	10
Mokslo filosofija	5	1	17	22	3
Latvijos filosofijos istorija	81	3	35	116	13
Vakarų filosofijos istorija	49	11	140	189	20
Filosofinė antropologija	47	2	36	83	9
Etika	52	3	32	84	9
Estetika	28	2	39	67	7
Ontologija	25	2	20	45	5
Kalbos filosofija	9	1	13	22	3
Kultūros filosofija	9	2	31	40	4
Religijos filosofija	22	1	4	26	3
Socialinė filosofija	58	1	25	83	9
Istorijos filosofija	10	-	-	10	1
Politinė filosofija	8	-	-	8	1
Logika	7	-	-	7	1
Kita	15	1	7	22	2
Iš viso	480	31	437	917	100

7 lentelė. Estijos sovietinio laikotarpio (1955–1991) filosofijos dalykinė struktūra

Filosofijos disciplina	Straipsnių bendra apimtis sp. l.	Monografijų skaičius	Monografijų bendra apimtis sp. l.	Tekstų bendra apimtis sp. l.	Disciplinos dalis proc.
Mokslo filosofija	210	8	76	286	33
Pažinimo teorija	50,7	5	50	100,7	12
Vakarų filosofijos istorija	41,8	-	-	41,8	5
Estijos filosofijos istorija	2,5	-	-	2,5	0,3
Filosofinė antropologija	4,7	-	-	4,7	0,5
Etika	14,8	-	-	14,8	1,7
Estetika	46,2	7	79	125,2	15
Ontologija	3,2	-	-	3,2	0,4
Kalbos filosofija	2,4	-	-	2,4	0,3
Kultūros filosofija	4,3	-	-	4,3	0,5
Socialinė filosofija	67,1	7	60	127,1	15
Istorijos filosofija	42,5	4	39	81,5	10
Teisės filosofija	9,8	1	10	19,8	2,3
Logika	6,8	1	6	12,8	1,5
Kita	11,2	1	10	21,2	2,5
Iš viso	518	34	330	848	100

8 lentelė. Estijos nepriklausomybės laikotarpio (1992–2011) filosofijos dalykinė struktūra

Filosofijos disciplina	Straipsnių bendra apimtis sp. l.	Monografijų skaičius	Monografijų bendra apimtis sp. l.	Tekstų bendra apimtis sp. l.	Disciplinos dalis proc.
Mokslo filosofija	114	4	74	188	27
Pažinimo teorija	45	-	-	45	6,5
Vakarų filosofijos istorija	42,9	3	59	101,9	14
Estijos filosofijos istorija	16,7	-	-	16,7	2
Filosofinė antropologija	4,1	-	-	4,1	0,5
Etika	42	-	-	42	6
Estetika	39	3	48	87	13
Ontologija	13,6	-	-	13,6	2
Kalbos filosofija	19,5	1	17	36,5	5
Kultūros filosofija	14,5	-	-	14,5	2
Sąmonės filosofija	16,9	1	17	33,9	5
Socialinė filosofija	33,1	1	11	44,1	6
Istorijos filosofija	11,5	2	30	41,5	6
Politinė filosofija	17,6	-	-	17,6	2,5
Logika	6	-	-	6	1
Kita	9,6	-	-	9,6	1,5
Iš viso	446	15	256	702	100

disciplinų lyderių – tai marksistiniai Latvijos filosofijos istorijos tyrimai bei pažinimo ir mokslo filosofijos klausimai, kuriuos nagrinėjo taip pat daugiausia marksistai arba marksizmą ir analitinę filosofiją savitai derinantys filosofai. Pažinimo klausimais nemažai parašė ir sovietmečio fenomenologai. Nepriklausomybės laikotarpiu tik estų mokslo filosofijai pavyko išlikti filosofijos lydere, o Lietuvos ir Latvijos pirmaujančios filosofinių tyrinėjimų sritys savo pozicijas prarado – jų procentinė dalis filosofiniame diskurse labai sumenko.

Įdomu pažymėti, jog kitaip nei Lietuvoje ir Latvijoje, Estijos filosofinių disciplinų lentelėje nerandame eilutės „religijos filosofija“ (sovietmečiu ši disciplina, tiksliau – jos sukarikatūrinta priešybė dėl suprantamų priežasčių vadinosi „religijos kritika“). Sociologų dažnai minimas estų nereligingumas pasitvirtina ir filosofijos srityje: nepriklausomybės atgavimas nepaskatino estų filosofškai svarstyti religinių klausimų, lygiai kaip sovietmečio ideologija neprivertė jų kritikuoti „religinių prietarų“ (matyt, jų Estijoje tiesiog nebuvo) – estų filosofai abiem laikotarpiais religijai buvo tiesiog abejingi. Estijos sovietinio laikotarpio filosofijoje egzistavo teisės filosofija – ją plėtojo keletas teisinį išsilavinimą įgijusių filosofų. Lietuvoje ir Latvijoje buvo išspausdinta vos keletas teisės filosofijos straipsnių,

nesudarančių apčiuopiamos filosofinio diskurso dalies, todėl ši disciplina minėtų šalių filosofijos struktūroje neišskirta.

Filosofinių diskursų posovietinės transformacijos pobūdis

Nors Lietuvoje ir Estijoje apie 60 proc., o Latvijoje – apie 40 proc. sovietinio diskurso būta nemarksistinio, tačiau negalima teigti, kad tokia proporcija egzistavo visą sovietinį laikotarpį. Kaip rodo duomenys (9 lentelė), ankstyvojo sovietmečio etapo filosofija visose trijose šalyse buvo daug marksistiškesnė nei viso laikotarpio vidurkis. Latvijoje ir Estijoje marksistinės filosofijos dalis nuosekliai mažėjo, o Lietuvoje pats nemarksistiškiausias buvo 8-asis dešimtmetis (marksizmo dalis buvo mažesnė nei viso laikotarpio vidurkis): 9-ąjį dešimtmetį (kai visa sovietinė sistema kryo vis didesnio laisvėjimo link) marksistinės filosofijos tekstų dalis vėl pasiekė sovietmečio vidurkį.

Lietuvos filosofijos krypčių posovietinius pokyčius aptarėme kitame straipsnyje (Kabelka 2013: 24–29). Latvijai ir Estijai posovietinės transformacijos keturių orientacijų (mimetinės, kontinuacinės, restitucinės ir inovacinės, žr.: Šaulauskas 2000; Norkus 2008) schema pritaikoma tiksliau nei Lietuvai, mat pirmųjų filosofiniame diskurse mažesnę dalį sudaro filosofijos kryptims nepriskiriami tekstai (žr. 2–5 pav.).

9 lentelė. Baltijos šalių sovietinio laikotarpio marksistinės filosofijos dalies (proc.) dinamika

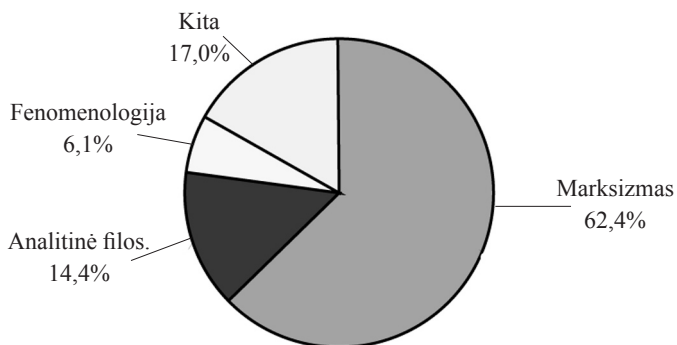
Šalis	Iki 1970 m.	1970–1979 m.	1980–1990/91 m.	Vidutiniškai per sovietinį laikotarpį
Lietuva	65,3	30,1	39,6	39,5
Latvija	87	64,4	49,8	62,4
Estija	58,9	38	34,7	42,8

10 lentelė. Estijos filosofijos kryptys

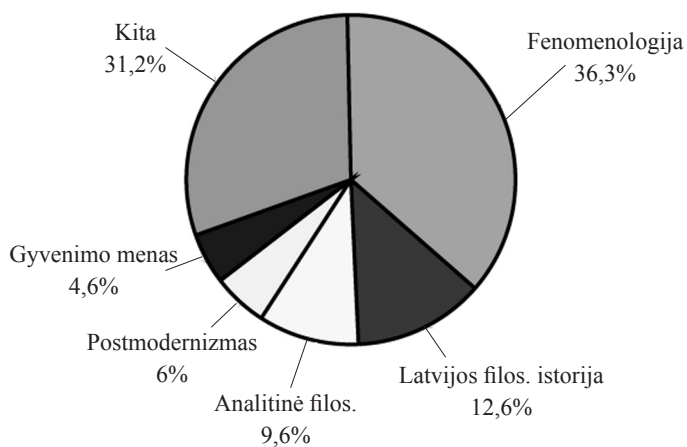
	Sovietiniu laikotarpiu					Nepriklausomybės laikotarpiu				
	marksizmas	mokslo filosofija	analitinė filosofija	fenomenologija	kita	mokslo filosofija	analitinė filosofija	fenomenologija	postmodernizmas	kita
Straipsnių bendra apimtis sp. l.	164	210	48	22	74	114	136	36	7	153
Monografijų skaičius	20	8	2	-	4	4	5	1	-	5
Monografijų bendra apimtis sp. l.	199	76	18	-	37	74	77	9	-	96
Tekstų bendra apimtis sp. l.	363	286	66	22	111	188	213	45	7	249
Filosofinės krypties dalis proc.	43	33	8	3	13	27	30	7	1	35

11 lentelė. Latvijos filosofijos kryptys

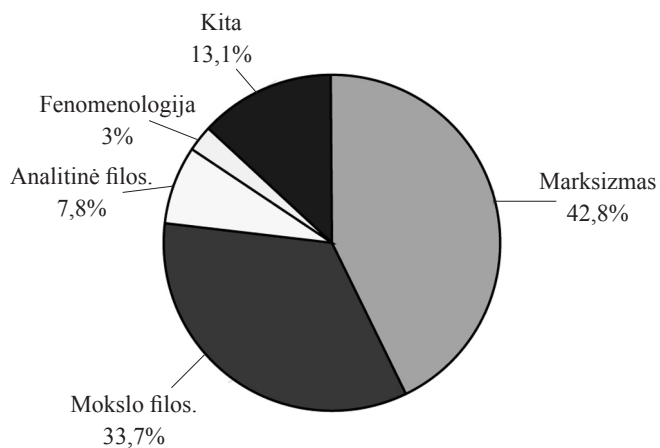
	Sovietiniu laikotarpiu				Nepriklausomybės laikotarpiu						
	marksizmas	analitinė filosofija	fenomenologija	kita	fenomenologija	analitinė filosofija	Latvijos filos. istorija	postmodernizmas	gyvenimo menas	krikščionybės filosofija	kita
Straipsnių bendra apimtis sp. l.	221	79	58,7	138	198	40	81	25	6	13	117
Monografijų skaičius	39	7	2	5	8	4	3	1	2	-	13
Monografijų bendra apimtis sp. l.	477	82	10	52	135	48	35	27	36	-	156
Tekstų bendra apimtis sp. l.	698	161	68,7	190	333	88	116	52	42	13	273
Filosofinės krypties dalis proc.	62	15	6	17	36,3	9,6	12,7	5,7	4,6	1,4	29,7

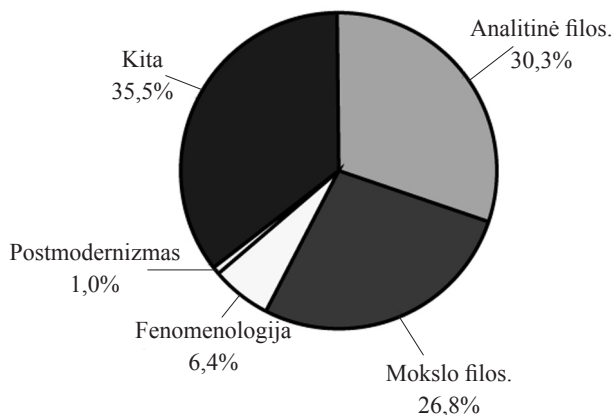
2 pav. *Sovietinio laikotarpio (1960–1991) Latvijos filosofijos kryptys*

3 pav. *Nepriklausomybės laikotarpio (1992–2011) Latvijos filosofijos kryptys*

4 pav. *Sovietinio laikotarpio (1960–1991) Estijos filosofijos kryptys*

5 pav. Nepriklausomybės laikotarpio (1992–2011) Estijos filosofijos kryptys

Estijoje ir Latvijoje, kaip ir Lietuvoje, ryškiausia posovietinės transformacijos orientacija taip pat yra mimetinė-kontinuacinė: šių šalių filosofai daugiausia plėtoja sovietinio laikotarpio nemarksistinių krypčių filosofiją. Ši orientacija ryškiausia Estijoje – joje toliau tęsiami sovietmečiu susiklostę analitinės ir mokslo filosofijos tyrimai, taip pat fenomenologija, kurios tekstus (vis dar) rašo beveik tie patys autoriai, kaip ir sovietmečiu. Kiekybine išraiška Estijos mimetinė-kontinuacinė orientacija sudaro du trečdalius viso filosofinio diskurso. Norint gauti tikslesnį Estijos filosofijos transformacijos vaizdinį, reikėtų atlikti atskirų filosofinių krypčių (pirmiausia analitinės filosofijos) konkrečios tematikos analizę nustatant, kokių mastu krypties viduje plėtojamos iš sovietmečio paveldėtos temos ir kiek atsirado naujų, iki tol nenagrinėtų filosofinių klausimų. Daugiau kaip pusę Latvijos filosofinio diskurso (pirmiausia fenomenologiją ir analitinę filosofiją, žr. 3 pav.) galima priskirti mimetinei-kontinuacinei orientacijai. Latvijos filosofijos istorijos

tyrimus išskyrus kaip atskirą kryptį, juos būtų netikslu laikyti kontinuacinės orientacijos išraiška: sovietmečio Latvijos filosofijos istoriografija buvo išskirtinai marksistinė, tad nepriklausomybės laikotarpiu ši disciplina patyrė visišką kokybinę transformaciją.

Lietuva iš kitų Baltijos šalių išsiskiria pokomunistinės transformacijos inovacine orientacija (žr. Kabelka 2013: 28–29). Tiesa, kiekybiniu požiūriu ji sudaro nedidelę viso diskurso dalį – 6 proc., tačiau visoje pasaulinėje mokslo praktikoje reikšmingi veikalai yra mokslinio diskurso mažuma. Nepakanka duomenų, kad kurį nors Estijos ar Latvijos filosofijos fragmentą galėtume kvalifikuoti kaip inovacinę orientaciją. Į šį statusą labiausiai pretenduotų straipsnio pirmoje dalyje aptarta latviškoji gyvenimo meno koncepcija, bet ji daugiausia grindžiama Vakaruose jau egzistuojančiomis Jungo psichoanalitinėmis filosofinėmis idėjomis. Be inovatyvios filosofijos, Lietuva pirmąją regione didelės apimties fundamentaliais sintetiniais veikalais – be Arvydo Šliogerio traktatų, lietuviai išsiskiria nacionalinės

filosofijos istorijos ir komparatyvistinių tyrimų gausa.

Jeigu apibendrinami gautus rezultatus pasiduootume pagundai juos interpretuoti estų ir lietuvių lenktynių kontekste, galėtume konstatuoti, jog nepriklausomybės laikotarpio Lietuvos filosofija yra ta sritis, kurioje lietuviai akivaizdžiai pralenkę estus: šie neturi savojo Šliogerio, iki šiol nėra pradėję nacionalinės filosofijos istorijos rašymo, neprirašę tiek daug ir tokių storų traktatų kaip lietuviai. Mūsų filosofų yra tris kartus daugiau nei estų (santykiškais išraiškoms – filosofų skaičiumi 100 tūkst. gyventojų – trečdaliu daugiau) ir mūsų šalis yra pusantro karto produktyvesni. Dėl to mūsų filosofinis diskursas nenustoja augęs eksponentiškai, o estų – jau 20 metų patiria sąstingį. Reikia pripažinti, jog estai gerokai daugiau nuveikę mokslo filosofijos srityje, yra nepalyginti aktyvesni tarptautinio bendradarbiavimo srityje ir lenkia lietuvius publikacijų užsienio leidiniuose ir užsienio stažuočių skaičiumi, daktaro disertacijų rengimu ir gynimu užsienio universitetuose bei tuo, kad jie kol kas vieninteliai Baltijos šalyse yra įdarbinę užsieniečių filosofijos dėstytojų savo universitete.

Filosofinių diskursų ryšiai

Estų filosofai gana aktyviai skelbia straipsnius Lietuvoje (daugiausia *Problemu* žurnale), tačiau iki šiol nė vienas estų filosofinis veikalas nėra išverstas į lietuvių kalbą (viena iš priežasčių yra ta aplinkybė, jog ir pačioje Estijoje filosofinių knygų išleista itin nedaug, o ir didžioji jų dalis parašyta angliškai). Lietuvos filosofai, atvirkščiai, paskelbę mažai savo straipsnių Estijoje, tačiau jau pasirodė pirmasis lietuvių filo-

sofo veikalas estų kalba (Donskis 2010). Lietuvos ir Latvijos filosofiniai mainai labiau simetriški, tačiau taip pat nedidelio masto – pasikeista vos keletu straipsnių ir veikalų: lietuviškai išleista Māros Rubenes knyga (Rubene 2001), Augusto Milto etikos paskaitų kursas (Milts 2001), latviškai pasirodė Arūno Sverdiolo studija *Korys, migla ir rėtis. Dabartinės lietuvių kultūros erdvėlaikio ypatybės* (Sverdijols 2012). Baltijos šalių filosofai menkai cituoja kolegų tekstus: nors Estijos ir Latvijos akademines bibliotekose puikuoja nemažai žymiausių Lietuvos filosofų veikalų anglų, rusų ir netgi, kaip minėta, latvių bei estų kalbomis, tačiau pastarųjų 50 metų Estijos ir Latvijos filosofinių tekstų sraute pavyko aptikti vos keletą lietuvių filosofų citavimo atvejų: latvė Maija Kūle citavo Arvydo Šliogerio ir Bronislovo Kuzmicko, estas Eero Loone – Rolando Pavilionio darbus.

Išvados

Sovietinio laikotarpio filosofijos diskurso struktūra buvo panaši visose Baltijos šalyse: maždaug pusę filosofinių tekstų sudarė marksizmas, kitą pusę – nemarksistinė filosofija. Nemarksistiškiausia buvo Lietuvos (apie 40 proc.), marksistiškiausia – Latvijos filosofija (apie 62 proc.). Estijoje ir Latvijoje dėl rusakalbių imigrantų filosofų integracijos anksčiau prasidėjo sovietinio filosofinio diskurso konsolidacija ir augimas; Lietuva dėl rusakalbių specialistų eliminavimo jas pavijo tik 9-ojo dešimtmečio pradžioje. Dėl to Lietuvos filosofinis diskursas buvo „nacionalistiškiausias“ (85 proc. tekstų parašyti lietuviškai), o Estijoje ir Latvijoje apie 63 proc. tekstų buvo rusiški. Nors sovietmečiu Lietuva turėjo didžiausią filo-

sofų bendruomenę, tačiau dėl menkesnio produktyvumo visų trijų šalių filosofinių diskursų apimtys buvo panašios.

Sovietinėje Lietuvoje pilietybės teises buvo įgijusi fenomenologinė ir analitinė filosofija, Latvijoje – fenomenologija (8-ojo dešimtmečio pab.–9-asis dešimtmetis) ir analitinė filosofija, Estijoje – mokslo filosofija. Ši sovietinio filosofinio diskurso struktūra (posovietinės transformacijos pradinės sąlygos) lėmė ryškią mimetinę-kontinuacinę orientaciją visų Baltijos šalių posovietinėje filosofijos raidoje: šiuo laikotarpiu daugiausia buvo tęsiama sovietmečiu (ypač 9-ajame dešimtmetyje) susiklosčiusių nemarksistinių filosofinių temų, problemų ir kryptių plėtotė. Nepriklausomybės atkūrimas filosofinių kryptių pliuralizmą labiausiai paskatino Lietuvoje; Latvijos filosofijoje vyraujanti filosofinė kryptis tapo fenomenologija, Estijoje liko vyrauti analitinė ir mokslo filosofija.

LITERATŪRA

Allik, J., 2003. The Quality of Science in Estonia, Latvia, and Lithuania after the First Decade of Independence. *Trames* 7(1): 40–52.

Donskis, L., 2010. *Armastus, vihkamine ja vastuseis: Uurimusi filosoofia, politikast ja kirjandusest*. Tallinn: TLU Press.

Kabelka, G., 2012. Lietuvos filosofijos raida 1960–2010: apimtis, institucijos, leidiniai. *Problemos* 81: 109–123.

Kabelka, G., 2013. Lietuvos filosofijos posovietinė transformacija: filosofijos kryptys, disciplinos, produktyvumas. *Problemos* 83: 22–34.

Milts, A., 2001. *Kas yra etika? Paskaitų kursas*. Vilnius: Lietuvos etninės kultūros draugija *Ethos*.

Norkus, Z., 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Vienintelės Lietuvos filosofinis diskursas nepriklausomybės metais augo eksponentiškai; Latvijoje ir Estijoje per šį laikotarpį sukurta tik apie 83 proc. sovietmečio tekstų kiekio. To priežastis – sparčiai auganti Lietuvos filosofų bendruomenė ir kai kurių filosofų produktyvumas; Latvijoje ir Estijoje po 1991 m. bendras filosofinių tekstų autorių skaičius nepakito. Viena iš priežasčių – šių dviejų šalių rusakalbių filosofų pa(si)šalinimas iš akademinės srities.

Lietuva iš kitų Baltijos šalių išsiskiria pokomunistinės transformacijos inovacine orientacija (tiesa, kiekybiniu požiūriu ji sudaro nedidelę viso diskurso dalį – 6 proc., tačiau visoje pasaulinėje mokslo praktikoje reikšmingi veikalai yra mokslinio diskurso mažuma). Be to, Lietuva pirmąją regione didelės apimties fundamentaliais sintetiniais nacionalinės filosofijos istorijos ir komparatyvistikos veikalais.

Price, D. S., 1963. *Little Science, Big Science*. New York: Columbia University Press.

Plečkaitis, R., 2007. Filosofija. In: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. XII: *Lietuva*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, p. 577–584.

Rubene, M., 2001. *Dabarties filosofija: Iš Esaties į esatį*. Vilnius: Alma littera.

Sverdžols, A., 2012. *Kāres, migla un siets. Lietuvišu laikmetīgās kultūras telpaika īpatnības*. Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs.

Šaulauskas, M. P., 2000. Socialinė kaita: metodologija ir bendrosios tendencijos. In: *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990/1998*. Vilnius: Garnelis, p. 9–36.

Voverienė, O., 1999. *Bibliometrija*. Vilnius: Mokslo aidai.

THE POST-SOVIET TRANSFORMATION OF THE PHILOSOPHICAL DISCOURSE IN BALTIC COUNTRIES II

Gintaras Kabelka

Abstract. The second part of this paper presents the interpretation of bibliometric data about the philosophical discourses in three Baltic countries (1955–2011) concerning the philosophical disciplines, branches, and authors of the texts. The scope, growth rate and productivity of these discourses during above mentioned period are explicated. The structural changes of the philosophical movements in three Baltic countries are explained and compared employing the scheme of orientations of post-soviet transformation (mimetic, continuational, restitutive, and innovative) used in historical and sociological comparative research. Several hypotheses about the consolidation, growth rate, and distinctions of post-soviet transformation of philosophical discourses are proposed.

Keywords: Lithuania, Latvia, Estonia, philosophical discourse, post-soviet transformation, productivity

Iteikta 2013 05 31